

Om sommerfededrift

*En oplyst bondes tanker fra 1860erne om landbruget
i Vestjylland
Af Flemming Just*

Under arbejdet med udgivelsen af Terkel Kristensens breve til bogen: »Kjære Broder«¹, blev jeg fra Ål sognearkiv gjort opmærksom på et interessant lille hæfte. Det drejede sig om et skrift på i alt 55 sider, som Terkel Kristensen i 1869 havde sendt til J.V. Stochholm, ejeren af Hesselmed, den tidligere hovedgård ved Oksbøl. Titlen på hæftet var »Om Sommerfededrift« og drejede sig i korthed om et forslag til en ny driftsmåde på egnen. Terkel Kristensen kaldte det sommerfededrift, fordi man ifølge forslaget skulle hellige sig opfedning af stude fra forår til efterår, medens besætningen om vinteren skulle indskrænkes til et minimum. For at skaffe græs nok til studene skulle hovedafgrøden omlægges til spergel, der ville kunne give to afgrøder pr. år.

Afsenderen af forslaget var som nævnt Terkel Kristensen, eller rettere Therkel Jensen Christensen, som han kaldte sig frem til 1880'erne. Han blev født i 1847 i Ål sogn som søn af en mindre gårdejer. Terkel viste tidligt gode evner og blev allerede inden han var 17 ansat som vinterlærer i Vejrs. Det arbejde beholdt han i fire vintre, medens han om sommeren var slætkarl, dels i Hviding sogn syd for Ribe og dels i Emmerlev ved Tønder. I april 1868 blev han indkaldt til forsvaret ved garnisonen i København og blev trænkonstabel, d.v.s. at han havde med pasningen af hestene at gøre og var bereden i felten. Han

var som alle andre dengang i trøjen i 18 måneder, og det var medens han var her, at det lille skrift blev til. Det var imidlertid ikke første gang han skrev til Stochholm. Vi ved fra et brev til familien, at han også et halvt år før havde sendt Stochholm et ark (16 sider). Dette ark er imidlertid ikke bevaret, så vi ved ikke om Terkel også i det tilfælde har skrevet om landvæsenet. Det er dog meget tænkeligt, for han var i sine unge år ret interesseret i den mere teoretiske side af landbruget og læste en del om landvæsenet. Således havde han nogle måneder i forvejen købt sig et 6 binds værk om landvæsen for to rigsdaler, foruden at han også læste i de gængse landbrugsfaglige tidsskrifter. Vi har altså her i interessen for landbrugets udvikling en af baggrundene for, at han skrev det pågældende hæfte.

En anden må søges i hans ungdommelige iver efter at vinde navn og ære. Han var som nævnt godt begavet og havde af præsten fået det skudsmål ved konfirmationen, at han var betydeligt forud for de andre elever både med hensyn til kundskaber og åndsmodenhed. Han har nok også følt sig sådan, og i det mindste ser man af forordet til hæftet, at han er stolt over som bondesøn at kunne ud-tænke disse nye tanker. Kunne han finde anerkendelse for sit forslag hos en af egnens mest ansete mænd, ville det samtidig være et hip til familien, som man har indtryk af mest betragtede hans lyst til læsning og lærergerning som et udslag af velbehagelighed.

Der var imidlertid også en tredje og langt mere kontant baggrund for skriftet. Terkel havde et godt hoved, et par raske hænder, men ingen penge. Det havde også lange udsigter med at overtage gården derhjemme. Faderen var kun 54 år, og det så allerede ud til, at Terkels fem år yngre broder, Niels, var bestemt til at have gården. Ville Terkel gøre sig håb om at få en ejendom som et alternativ til lærervejen, måtte han derfor ud at låne pengene. I den situation var det meget naturligt at henvende sig netop til J.V. Stochholm. Af den bevarede pantebog i Hesselmed-arkivet fremgår det, at Stochholm har ført en ganske om-

fattende udlånsvirksomhed. Han lånte til mange af egnens bønder til markedsrente eller lidt under, og han havde part i mange skibe i Nordby og Sønderho. Der er ingen tvivl om, at håbet om at kunne komme i betragtning som låntager hos den lidt nøjeregnende proprietær Stochholm har været den egentlige baggrund for skriftet. Det må derfor også tages med et gran salt, når Terkel i forordet skriver, at hensigten med det skrevne blot har været at give sig selv stof til eftertanke, og at han først bagefter kom i tanker om at sende det til en dannet praktisk landmand.

Selve afhandlingen om sommerfededrift er skrevet i en pudsig dialogform fremført som en samtale mellem A og B. Det pudsige består i, at denne måde at argumentere på har været ret gammeldags på den tid. Vel bestod første kapitel i H.C. Ørsteds dengang meget berømte filosofiske skrift: »Aanden i Naturen« fra 1850 af en samtale imellem fire personer om »det Aandelige i det Legemlige«, men ellers var dialogformen en udlevet stil. Bortset fra de uødelige dialoger, som Platon lagde Sokrates i munden i 4. årh. f. Kr., var dialogformen kun almindelig under rationalismen i sidste halvdel af 1700-tallet. Kernen i rationalismen var, at den vigtigste erkendelse udsprang af fornuften, det rationelle. Desuden spillede begreber som nytte og erfaring en vigtig rolle. Dialogen var her et godt redskab, idet man i samtalen kunne fremsætte et forslag og gennem pro et contra nå frem til den bedste løsning eller argumentere igennem, at der var tale om et godt forslag. I 1750'erne og 60'erne fremkom en række tidsskrifter i Danmark. Det drejede sig både om ugeblade med moralske essays, breve, digte og fortællinger, og om økonomiske magasiner af patriotisk tilsnit med det formål at udvikle almenvellet. Typisk var, at de ofte blev udgivet anonymt og tit indeholdt fingerede situationer såsom at foregive at være referater af møder eller et rigtigt brev eller en samtale. Disse udtryksformer hang nøje sammen med enevældens censur, hvor der kun var meget små spillerum for at fremsætte kritik eller foreslå forbedringer i statshushold-

ningen. Ved at dække sig ind under anonymiteten og de fingerede situationer kunne forfatterne driste sig til at skrive lidt friere.

Det er næppe tænkeligt, at Terkel har haft kendskab til nogle af disse forløbere, men det er bemærkelsesværdigt at konstatere i hvor høj grad, stilen passer sammen. Jeg har i 1860'ernes landbrugsfaglige litteratur undersøgt, om der her skulle være enkelte eksempler på dialoger, og om Terkel måske har lånt sin idé om sommerfededrift herfra. Det synes ikke at være tilfældet, så forslaget er originalt nok. Dialogformen er så blevet valgt, fordi den gav ham muligheden for at få fremført for og imod idéen, og fordi han derved kunne dreje afhandlingen ind i de rigtige retninger, f.eks. om lån til ejendom. Havde han valgt den ellers gængse formidlingsform inden for landbrugslitteraturen, hvor der blev lagt vægt på dels erfaringer og dels mere eller mindre videnskabelige forsøg, ville han meget let være kommet til kort, da han jo ikke kunne ledsage forslaget med beregninger eller forsøg.

Om dialogens personer A og B skal der i øvrigt ikke megen fantasi til for at regne ud, at der er tale om henholdsvis Terkel og J.V. Stochholm.

Forslaget om sommerfededrift blev aldrig realiseret. Når det alligevel kan have interesse for os at læse det i dag, hænger det sammen med flere forhold. Samtalen er for det første med til at uddybe det billede af Terkel, som brevene i »Kjære Broder« tegner. Den forstærker indtrykket af Terkel som en begavet mand udstyret med både idealisme og ambitioner. Samtidig viser hæftet til Stochholm noget om de svære vilkår, der var for en fattig ung mand, når han skulle etablere sig og ikke kunne overtage faderens gård. Dernæst er forslaget om sommerfededrift meget interessant på grund af tidspunktet for dets udfærdigelse. Det blev skrevet i 1869 på en tid, hvor dansk landbrug netop befandt sig mellem noget gammelt og noget nyt. Samtiden fornemmede disse nye tider, men ingen vidste jo endnu i hvilken retning, landbruget ville gå. Anlægget af Esbjerg havn var netop begyndt, jernbaner ville

Fig. 1. I slutningen af 1868 blev dette billede af Terkel Kristensen (1847-1921) med soldaterkammerater taget. Det er trækonstabel nr. 99 ved 9. batteri, Terkel Kristensen, der er i midten i bageste række. Han fortæller i breve til hjemmet, at han bliver kaldt degnen, og han gav flere af rekrutterne undervisning. (Fåborg lokalhistoriske arkiv).

snart komme, så for den vestjyske bonde åbnede der sig store muligheder for nem eksport til England. Samtidig var dette det endelige skridt ud af selvforsyningsøkonomien hen imod en direkte satsning på salg af en overskudsproduktion opnået ved en større specialisering. Terkels forslag er skrevet ind i den tid. Han øjnede også mulighederne i forbindelsen mellem Vestjylland og England, og foreslog derfor i overensstemmelse med egnens traditioner en øget produktion af levende kvæg til eksport. Ingen kan bebrejde ham, at han ikke kunne spå om den rivende udvikling, der små 15 år senere skulle udgå fra samme egn i form af andelsbevægelsen, og som betød en total omlægning til forarbejdede produkter. På den anden side ser det ikke ud til, at han har fornemmet de forandringer, der trods alt var undervejs i produktionssammensætningen, og som en af tidens førende landmænd, sam-

menfattede ved i 1866 at sige, at »Meieridriften viser en stadig Tilbøjelighed til at udbrede sig, medens Studeholdet gradviis trænges tilbage«².

Foruden studedefding er hovedtanken i Terkels forslag, at der skal ske en stærk udvidelse i dyrkningen af spergel til afgræsning. Spergel dyrkes nu ikke mere, og i landbrugslitteraturen kan man se, hvorledes den bliver mere og mere negativt bedømt i vort århundrede. Allerede G. Begtrup omtalte den i 1808 under kapitlet om »Ukrud i Sæden, og skadelig Utøi«, men medgav at spergelen i blandsæd med boghvede kunne give et godt og behageligt foder³. Når Terkel alligevel kunne foreslå sperglen som hovedafgrøde skyldtes det, at det var en typisk nøjsom sandjordsplante, som dengang havde en vis udbredelse i Vestjylland. Fordelen ved spergel var desuden, at den havde en meget kort voksetid på kun et par måneder⁴. Det muliggjorde 2-3 afgrøder i løbet af en sæson, hvorved Terkel kunne argumentere, at Ål sogns sandjorder ligeså vel som de fede marskenge, han selv havde oplevet som slætкарл på Tøndereggen, kunne anvendes til fedekvæg. Det er for så vidt korrekt, men han synes at have glemt, at faren ved spergel var, at dens frø var meget vanskelige at få bugt med, således at spergelen ville dukke op som ukrudt i andre afgrøder mange år efter.

Som et tidstypisk træk er det værd at lægge mærke til den omhu, hvormed dyrenes gødning ifølge forslaget skulle opsamles og nedpløjes. Kunstgødningen vandt først frem i slutningen af århundredet, selv om det allerede fra 1860'erne ser ud til, at manglen på gødning har udgjort et flaskehalsproblem i hvert fald i de korndyrkede østdanske områder, således at flere af de større brug i højere grad har lagt vægten på mejeridrift. Noget ekstra gødning fik jorden dog tilført mange steder i form af benmel, og der eksisterede flere benmøller på Varde-egnen⁵. Ekstra tilførsel af gødning indgik dog ikke i Terkels forslag.

Hvad blev så reaktionen på Terkels forslag? Vi ved det desværre ikke. Der er ikke bevaret noget takkebrev fra

Stochholm eller nogen anden form for reaktion. Men ét kan dog konstateres ud fra Stochholms panteprotokol: Terkel fik *ikke* noget lån til at købe en ejendom. Efter udstået militærtjeneste fortsatte han derfor som vinterlærer inden han i 1875 overtog Ho præstegård i forpagtning. Senere flyttede han og familien til Vrenderup i Fåborg sogn til et lille husmandssted. Ved slid og dygtighed blev stedet sat i god drift, og Terkel blev inddraget i en lang række offentlige hverv. Han blev bl.a. sognerådsformand og den første husmand, der blev valgt ind i amtsrådet, men det er en helt anden historie, som den udgivne brevsamling beretter udførligt om.

Noter

1. *Kjære Broder. Breve fra husmand Terkel Kristensen, 1860-1918*, udgivet af Flemming Just (Historisk Samfund for Ribe amt, 1982).
2. R.P.J. Buus: »I hvilket Forhold stiller Udbyttet af Stedefedningen sig i Sammenligning med Indtægten af Meieridriften?« *Tidsskrift for Landøkonomi*, 1866, s. 44-59.
3. G. Begtrup: *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, Nørrejylland I*, (København, 1808), s. 79f.
4. *Landbrugets Ordbog*, (København, 1914) og *Landbrugets Ordbog. Haandbog for den praktiske Landmand*. (3. udg., København, 1938).
5. Kr. Bure (red.): *Den vest- og sønderjyske Kreditforening. Hundrede Aar*. (Ringkøbing, 1860), s. 33.
6. Som udgivelsesprincip er anvendt den originale stavemåde. Kun er oplagte stavefejl og forstyrrende eller manglende tegnsætning blevet rettet.

*For den, som ikke vil leve forgjæves,
bestaar Livet i Grandsken og Virken⁶.*

Om Sommerfededrift

Hr. Proprietajr Stochholm til Hesselmed
ærbødigst tilegnet af
Therkel Jensen Christensen

FORORD

Engang da jeg gjennemsaa det Opskrift, som er afskrevet paa de følgende Sider, faldt det mig ind: Hvad mon en dannet, praktisk Landmand ville sige om et saadant Forslag, som det A der fremkommer med? Og skjønt Tankerne i denne Samtale kun vare opskrevne i den Hensigt at give mig selv Stof til Eftertanke, saa kunde jeg nu ikke modstaa Ønsket om at gjøre et Forsøg paa, at faa at vide, om Nogen Anden end jeg kunne finde Planen anvendelig. Men hvem skulle jeg henvende mig til. Mange af mine Lige ville ansee mig for at være uhøflig og paatrængende, naar jeg anmodede dem om, at overveje den og sige deres Indvendinger derimod – Kjendskabet til Deres Interesse for Landvæsenets Opkomst bragte mig til at haabe, at De ikke vil fortryde paa mig fordi jeg ansee Dem for den rette Mand at henvende mig til.

Jeg haaber nu, at De gjennemlæser det Par Ark og overvejer Planen; og kan De ikke finde Andet deri, saa beder jeg Dem at modtage dem, som et Forsøg paa at skaffe Dem en lille Adspredelse, og som et Beviis paa at Bøndernes Sønner ogsaa forsøge at udfinde andre Midler til at afvinde Naturen sine Producter end de Fader og Forfader brugte.

Kjøbenhavn i April 1869.

Ærbødigst
Therkel J. Christensen,
Trajnconstabel ved 9. Bat. Nr. 99

A. Troer De ikke, at det er en Fejl ved den her i Egnen almindelige Driftsmaade, at den ikke har nogen enkelt Production, som Opmærksomheden og Driftskapitalen fremfor Alt henvendes paa; men at det derimod er almindelig, at man seer, at Jordbrugeren er ligegyldig for enten Afgrøden anvendes til Production af Mælk, Kjød, Flæsk, Uld, eller den kun anvendes til Kreaturerne saavidt som det er nødvendig for at skaffe dyriske Producter til Husets Behov, skjøndt dog den største Indtægt bedst kan opnaaes, naar en bestemt Production er Hovedsagen, og den meste Kraft og Omhu anvendes paa den.

B. Maaske sandt; men det er dog ogsaa fornuftigt at anvende de forskellige Fodersorter til det Dyr, som de bedst egne sig til.

A. Men man kunne jo vælge saadanne Vækster til Dyrkning, som kunne anvendes til een Production.

B. Men man skal jo dyrke forskellige Vækster for at tilvejebringe den fornødne Afveksling.

A. Man kan ogsaa dyrke forskellige Planter og endda med Fordeel anvende hele Afgrøden til een Production f.Ex. Kvægfedning eller Kohold.

B. Kvægfedning! De mener da vel ikke, at vi her paa vore sandige Marker skulle tænke paa at gjøre Kvægfedning til Hovedsagen; nej det er vort Egn slet ikke skikket til.

A. Jeg synes netop at Egnet her i Nærheden af den Havn, som nu med det første sætter os i Forbindelse med England, er meget godt skikket dertil.

B. Ja, naar vor Mark havde været Marskeng.

A. Hvorfor kan der bedre fedes i Marsken end her?

B. Troer De maaske, at det er nok til at fede Kvæg, at det har Jord at staa paa. – Saa De ikke den frodige fede Græs der hvor der fedes i Marskengen?

A. Jo, men saadan fed og yppig Græsning ville jeg netop have paa vore Marker, og dernæst bruge den til Fedning.

B. Gjør saa vore Agre til saadanne Græsmarker, at de kunne lignede ved en Eng i Koggene, saa vil jeg laane Dem Penge til at købe en Gaard for.

A. Det var et godt Tilbud, og jeg mener nok at kunne tage Dem paa Ordet.

B. Forsøg nu ikke at bilde mig ind, at De vil kunne udføre Noget, som meget mer erfarne og oplyste Landmænd ikke have kunnet.

A. Det fornøjer mig, at De erkjender at Erfaring og Kundskab kan udrette noget; men De vil heller ikke nægte, at ved Siden deraf har et øjeblikkeligt heldigt Indfald ofte ført til store Foretagender, og et Saadant kan jo ogsaa fremstaa i mindre oplyste Hoveder.

B. Ja, lad mig nu see, at De fører deres Plan i sin rette Klasse.

A. Blandt Hjernesvind mener De. Men sig mig er det ikke saaledes med alt Nyt, at det i Førstningen bliver anset for Foster af Projektmageres Phantasi og skøre Hoveder, og det i Almindelighed jo mere almennyttigt det er.

B. Det er ogsaa ofte Tilfældet, at det ikke er Andet; Men kan De ved Kjendsgerninger og fornuftige Beregninger vise mig, at De har udtænkt

en Driftsmaade, som har Fortrin for den sædvanlige, saa er Sagen jo saa vigtig, at jeg har Lyst til at overveje den med Dem.

A. Jeg skal altsaa gjøre Dem Rede for hvorledes jeg ville tage det for at naa det Maal, som enhver Agerdyrker efterstræber, nemlig at indbringe saa stor en Reenindtægt af sin Bedrift som muligt, og tillige vedligeholder Jordens Kraft. – Altsaa for at komme til Sagen vil jeg begynde at tale om den Drift, som jeg anseer for den fordeelagtigste, og som jeg vil kalde Sommerfededrift. – Ved Læsning i landoconomiske Bøger og ved mine Iagttagelser ude og hjemme bragtes jeg paa den Tanke, at søge at udfinde en Driftsmaade, som svarede til følgende Fordringer:

1. For at have Jordens Kraft og Kultur saa højt som muligt skulle hele Avlen anvendes til Kreaturerne, saalænge de dyriske Producter staa i en saadan Pris, at Kreaturgjødningen er den billigste.
2. Avlen skulle fortæres saa hurtig som mulig, for at den frembragte Gjødning kunne anvendes til ny Frembringelse samme Sommer.
3. Den nødvendige Arbejdskraft maatte være saa lille som mulig.
4. Der maatte kun dyrkes saadanne Vækster, som passe til Jordbund og Klima.
5. Bygningerne og Driftsmaterialerne skulle være simple og billige.
6. Den skulle kunne anvendes med Fordeel paa gode Marker, som paa de ringeste.

B. (ironisk) Hvilke mangler skulle den saa have?

A. Ingen. Og den maa altsaa fremtræde paa forskjellig Maade efter de forskjellige Omstændigheder, som Agerdyrkeren er underkastet. – Nu vil jeg beskrive Dem hvorledes jeg har tænkt mig den, naar den var fuldstændig igang paa en Bondegård her paa Egnen. Og ønsker saa at De med det Samme vil gjøre mig opmærksom paa hvad Fejlagtigt De maatte finde ved den. Der produceres kun saameget Korn, Straa, Mælk, Flæsk, Uld og lignende, som er nødvendig til de Mennesker og Kreaturer, som skulle forrette Arbejdet ved Driften. Forresten anvendes Afrøden til Fedekvæg, som anskaffes om Forsommeren, og sælges om Efteraaret. Hele Marken holdes under Plov og dyrkes med Spergel det ene Aar efter det Andet, og Kartofler, Rug, Byg og Havre dyrkes til Afveksling dermed, saavidt det skal bruges, og paa de Steder i Marken, hvor dets Anbringelse er hensigtsmæssig.

B. Nu har jeg snart hørt nok!

A. Hør nu lidt mere. Vi tænke os nu Marken nogle Dage før Midsommer, og gjøre i Tankerne en Udflugt paa den. Paa denne Tid optager Spergelen over Halvdelen af den. Den er nu deels i fuld Blomstring, det er den førstsaede til Frøavl bestemte Deel, deels mere eller mindre fremmelig eftersom den enten er bestemt til at afgræsses først eller den skal vente til det mere fremmelige er fortæret. Ved Siden af Spergelen findes paa det lavere Areal Byg, paa det højere Rug og Kartofler og paa Mosejorden Havre, Alt saaledes, at Spergelmarken ingen Steder er i Saadanne Strimler, som kunne vanskeliggjøre Tøjringsen af Kvæget. Udvoksede Stude ere tøjrede ind i Kanten paa den mest fremmelige Spergel. De flyttes en Alen

Fig. 2. Almindelig spergel har formentlig været dyrket lige siden jernalderen på grund af dens frø. Senere fik den betydning som grønfoder og hø og til afgræsning, som Terkel Kristensen foreslår i sit skrift om sommerfededrift. Den var især udbredt i Vestjylland, fordi den kunne klare sig på magre, kalkfattige sandjorder og havde en meget hurtig modning på 2-3 måneder. Fra dette århundredes begyndelse er spergel ikke blevet dyrket mere som kulturplante, dels fordi dens udbytte i forhold til andre foderplanter er for ringe, dels fordi dens frø holder sig spiredygtige i jorden i mange år. Den betragtes derfor nu som almindelig ukrudt på markerne.
(Danmarks Natur, bd. 8, s. 101).

ad Gangen og Gjødningen efter dem spredes saa ofte de flyttes og nedpløjes snarest mulig, hvorpaa Ageren igjen besaaes med Spørgelfrø. B. Men naar vi nu i Tankerne gjøre en saadan Vandring paa Marken, skulle vi saa forestille os Afgrøden frodig og kraftig, saaledes som den skal være, for at kunne fede Kvæg med Fordeel?

A. Ja.

B. Det kan den umulig være.

A. Hvorfor ikke?

B. Jorden faaer jo ingen hvile.

A. De mener altsaa, at denne Udlæg med Græs, som vi kalde Hvile, er nødvendig for at avle frodige Afgrøder; og jeg er enig med Dem om, at den er det paa lette Marker, når Kornavlen er Hovedsagen; men husk paa, at Foderavlen er Hovedsagen ved Sommerfededriften, og at den faste og med Rødler og Grønsvær blandede Ager, som er Kornavlen saa tjenlig, snarere er skadelig end gavnlig for Spergel eller Kartoffler.

B. Jeg har dog altid seet Spergelen staa meget godt efter Græsleje.

A. Formodentlig har De ikke seet denne saa forsmaaede og miskendte Plante andre Steder – thi kun faa ere komne til Erkjendelse af, at den er den naturligste Surugat for Kløveren paa de Marker, som er for tørre til at Udlæg med Græs kaste noget af sig – Men jeg har seet, at Spergelen efter 3 Gange pløjet Græsleje eller efter Korn stod meget bedre end den, som var saaet efter den almindelige Fremgangsmaade. Selv Byg har jeg seet dyrket Aar efter Andet paa samme Mark, uden at den nogensinde blev udlagt med Græs, og dog paa den ved sædvanlig Gjødning gode Afgrøder. Det var i Hvidding ved Ribe paa en Mark, der snarere var ringere end bedre, som vort Sogns middelmaadige Jorder.

B. Men der skal jo ogsaa dyrkes Andet end Spergel.

A. Der er ingen Tvivl om, at Kartoffler, Rug og Byg, saavidt de skulle dyrkes, ville befinde sig vel ved skiftevis at afløse Spergelen, thi nogen bestemt Rækkefølge ved disses Dyrkning ville snarre skade end gavne. – Hellere end at sige, at Jorden manglede Hvile, maa man sige at den befinder sig i en stadig Hvile; thi er det sandt, at en Ager der i flere Aar har henligget med Græs er mere kraftfuld, naar den igjen opbrydes end da den udlagtes, saa maa dette endnu i højere Grad være Tilfældet med Spergelmarken, hvor Afgrøden er større og slet ingen Gødning tabes ved Indbinding om Natten i Bissevej; men hvor derimod den faldne Gødning langt fuldkomnere indlemmes i Jorden ved at nedpløjes eller nedharves før den fordunster. Jeg vil ikke sige at saadan let Jord, selvom den ikke skulle bære Andet end Spergel og Kartoffler ikke kunne blive for løs; men jeg er i den bestemte Mening at en saadan alt for porøs Tilstand af Jorden let kan forhindres, saasom ved at undgaa at lade den ligge pløjet Vinteren over, og ved at anvende Harvning istedet for Pløjning ved den anden Udsæd af Spergelen. Men Jorden bliver ikke let saa løs, at slige Forholdsregler bliver nødvendige, thi naar Jorden dyrkes som foranført, saa vil Spergelen altid saaledes lukke Jorden, at den ikke udsættes for den Udtørring, som, foruden den løse Stade for Kornarterne, er den eneste skadelige Følge af altfor løs Jord.

B. Det kan maaske ikke være til Skade for Afgrøderne, at Græslejet afskaffes; men Spergelen vil alligevel ikke kunne lykkes som antaget fordi den dyrkes for uafbrudt.

A. Jeg har dog altid hørt, at Afgrøder, som ikke blive staaende til de sætte

Kjærne, ikke kunne følge for ofte paa sine egne Stubbe. Og jeg har af Landoeconomerne altid set Spergelen henført til de Vækster, som uden Skade kunne dyrkes uafbrudt, og Erfaring har vist mig det Samme. Især maa det ikke kunne skade ved Sommerfededriften, hvor den Gjødning der gives den er produceret af den selv. Og nogen Afveksling kan altid tilvejebringes ved de andre Vækster, som skulle dyrkes, og det kunne maaske ogsaa være fordeelagtig at blande Spergelen med Havre, Boghvede eller andre Foderurter for at give Marken mere Afveksling, og for at erholde et større Udbytte.

B. Lad det ogsaa være sandt Altsammen, det bliver dog usandt, hvis det viser sig at Jorden ved denne Fremgangsmaade efter nogle Aars Forløb afkræfte det.

A. De mener altsaa, at jeg endnu maa paavise hvorledes jeg vil holde Jorden i den tilbørlige Kraft: Hele Afgroden bliver opfodret og Gødningen anvendt paa den mest oeconomicke Maade, og naar Gødningen saaledes bliver rigtig behandlet er den jo tilstrækkelig til at frembringe ligesaa stor en Afgrode, som den hvoraf den er fremkommet. Man behøver ikke at være bange for ved Bearbejdning eller Kunstgødning at afkræfte Jorden, naar kun Afgroden anvendes til velfodret Kvæg. Ved Vinterfodringen af de nødvendige Køer, Faar og Heste faaes den til Rug, Byg og Kartofler nødvendige Gjødning. Selv om man ikke vil give den Ret, som paastaa, at en Afgrode, som ikke modnes ikke tager Kraft af Jorden, saa vil De vist give mig Ret, naar jeg paastaaer, at Spergelen altid er tilstrækkelig gødet med den Gødning, som falder ved dens Aftøjring. Naar man seer hen til, at den tilstedeværende Kraft kan vedligeholdes i vore sædvanlige Jordbrug, hvor der sælges mange vegetabiliske Producter, og langtfra iagttages den Omhu for Gødningen, eller Indsigt ved dens Behandling og Anvendelse, som saa væsentlig forøger dens Virkning, saa vil De indrømme, at selv hvor der slet ingen Hø avledes til Vinterfodringen, vil Jorden snarere beriges end afkræftes ved Sommerfededriften.

B. Jeg maa give Dem Ret i, at der ved denne Drift erholdes en vedvarende og stor Foderudbytte; men kunne denne Afgrode ikke fordeelagtigere anvendes enten til Køer eller Faar?

A. Lad os nu i Tankerne gjøre en Runde paa Marken i August Maaned. Vi ville da see hvilken Forandring der er foregaaet med den siden Midsummer, og faa Lejlighed til at afhandle om det er det fordeelagtigste at anvende Spergelen til Kvægfedning. Paa denne Tid er Frøspergelen indavlet og Stubben igjen besaaet med Spergel, hvorpaa Studene, der nu ere halvfede, ere tøjrede. Den hele Areal er aftøjret een Gang og igjen tilsaaet og tildeels bedækket med blomstrende Spergel. Rugen er indavlet og Stubben besaaet med Spergel. I Bissevejr blive Studene tagne ind eller bundne i en Fordybning paa Marken, som har en Skrænt, som giver Skygge og til dette Øjemed er gravet; her blandes Gødningen med Jord og Strøelse. De Køer, som for Mælkens Skyld holdes, ere tøjrede hos Fedekvæget. Faarene faa deres Sommerføde paa Heden. Hestene græsses

paa Engen, hvis der alligevel kan avles Hø nok til den ubetydelige Vinterfodring, eller de staldfodres med Grønt og Tørtfor.

B. Dersom nu Sommeren havde været saa tør, at Studene vare blevne magre af den første Spergelafgrøde, og den anden havde glemt at komme op, hvordan ville Driften saa vise sig under vor Augustrejse.

A. Ikke saa ussel, som De tænker. Jeg ville forhindre Studenes Afmagring ved altid at holde et mindre Antal end der i et almindeligt Aar kunne fedes. De blive i de gode Sommere saa meget bedre, og skulle Sommeren være saa uheldig at jeg kunne see, at de ikke kunne trives, saa lod jeg Engen afgræsse, eller solgte nogle Stykker af dem, vel vidende, at intet Middel var for dyrt, naar det gjaldt om at vedligeholde Driftens Grundpille, nemlig Fodringens fuldstændige Tilendebning med et større eller mindre Antal. – Den anden Afgrødes Mislykker ville jeg modværge ved i en saadan tør Sommer deels at unnlade ny Udsæd, men lade Stubben skyde op igjen, hvorved vel faaes et mindre, men mere sikkert Udbytte, deels ved at unnlade Pløjningen, og om Morgenens eller Aftenens kun at oprive Stubben med en Harve og besaa og tilromle Ageren, uden at udsætte den for Solens Straaler.

B. Den Fare, som er forbunden selv med en ringe Afbrydelse af Fedningen, kunne jo undgaaes, naar Afgrøden anvendes enten til Køer eller Faaer; thi en knappere Fodring en Tidlang virker ikke der saa skadelig, som en Afbrydelse af Fedningen.

A. Jeg har anseet den Fare ved Fedningen fuldstændig opvejet ved de Fordele, som jeg nu skal nævne. Fedekvæg kan saaledes som Forholdene nu ere bekvemt afsættes, og paa Grund af, at der holdes mange Trækstude her paa Egnen, let anskaffes. Gødningen efter det er, navnlig for lette Jorder, bedre end den efter Køer eller Faaer. Ved Fedningen behøves ikke saa meget Haandarbejde som ved Mælkevæsenet og den betaler sig ligesaagodt paa de mindre som paa de større Landejendomme, hvilket ikke er Tilfældet med Mejeriet. Om Vinteren betaler Foderet sig aldrig saa godt som om Sommeren, paa Grund af, at den ved at fortæres grønt om Sommeren intet taber af sin Næringskraft, og at den ved at forvandles til Gødning om Sommeren, som samme Aar kan anvendes igjen, bevirker, at man kan avle større Afgrøder, end naar Besætningen er ligestor Aaret rundt. Der spares meget Arbejde ved at undgaa en stor Vinterbesætning og megen Kjørsel med Foder og Gødning.

B. Lad os nu tænke os Marken i October Maaned, og see om Studene ogsaa ere blevne fede.

A. Hvad kan der vel være ivejen derfor, naar der ikke holdes flere end der rigelig kunne græsses. Spergelgræsningen er lige saa fed og sund som Marskgræsningen, og Erfaring har vist, at den til Studedefning egner sig bedre end nogen anden Græsgang. I October Maaned græsses Studene paa 2. og 3. Afgrøde af Spergelen eller Blandsæden, og paa den i Rugstubben udsaaede. Kartoflerne opgraves og gives Fedekvæget i Tøjreslaget. Hvis det skulle være nødvendig gives nu Korngrut i Drikken. Efterhaanden bliver hele Spergelmarken afgræsset og Kvæget sælges.

B. Til hvem, mener De?

A. Til Englænderne.

B. Mener De, at de saa ere fede nok til Udførsel?

A. Ja, ved 5 Maaneders rundelig Græsning, som til slutning understøttes med Kartofler og Korn, vil Kvæget blive saaledes, at det nok kan betale sig at udføre det, hellere end at sælge det paa Efteraarsmarkederne, hvilket man kan gjøre med de ringeste Stykker iblandt det.

B. Jeg har nu faaet ud af det at Besætningen skal bringe Indtægten ved Salg af Fedekvæg, som sættes på Marken noget for Midsommer og bliver der Nat og Dag indtil det sælges ved Græsningens Ophør; thi af andre Producter hører jeg, at der ikke skal sælges Noget, og at De ved Bearbejdning og Gjødskning vil bringe Jorden til at give et stort Bruttoudbytte; men inden jeg kan slutte mig til Deres Mening om Fordeelagtigheden ved Sommerfededriften, maa De endnu vise mig at den giver et større Nettoudbytte end den almindelige Drift.

A. Enhver, som med fordomsfrit Øje betragter Sagen, vil indrømme, at der ved denne Drift avles halvt saa meget Foder til, som ved den almindelige Kornavl med Udlæg til Græs, og det bliver dog Afgrødens Værd som Foder betragtet, man skal regne paa; thi enhver oplyst Landmand erkjender, at man maa holde en stor og velfodret Besætning for at erholde den størst mulige Reenindtægt af Jorden baade for Tiden og i Fremtiden. Jeg vil forskaane Dem for ved Talstørrelser at paavise Noget, som dog aldrig kan angives med mathematisk Nøjagtighed, og hvorover De ligesaagodt kan anstille Beregninger som mig, og De er maaske ingen Ven af det Slags Regnestykker, som til Ex. begynde saaledes: 1 stud fedes paa en Tønder Land og indbringer 30 Rdl; hvormeget bliver det af saa eller saamange Tønder Land.

B. Hvad nytte de store Indtægter naar Udgifterne stige ligesaameget.

A. Det kan let bevises at Udgifterne ved denne Drift ere mindre end ved den her paa Egnen almindelige: Spændarbejdet bliver det Samme. Jorden pløjes rigtignok oftere, men er til Gjengæld meget lettere at behandle, og Arbejdet bliver meget ligeligere fordeelt paa hele Aaret, og der bliver langt fra saameget Kjørsel som ved den almindelige Drift, saa at et Par Heste her kunne forrette Arbejdet paa ligesaastor en Ejendom som ved den gængse Drift. Haandarbejdet bliver kun halvt saameget. Der gaaer ikke saameget til Vedligeholdelse af Bygninger og Driftsmaterialier.

B. Men man anseer det i Almindelighed for et Tegn paa en virksom og indbringende Drift, naar der er Brug for megen Arbejdskraft og store Bygninger.

A. Det er dog en stor Fordeel ved Sommerfededriften, at den, uden at behøve saamange kostbare Hjælpemidler, giver dobbelt saa stor Nettoindtægt, hvilket jeg ved Beregninger grundede paa uomstødelige Fakta kan bevise.

B. Jeg er allerede overbevist, min Ven, og behøver ingen videre Beviisførelse end den De ved at fremstille Driftens Grundsætninger har givet. Jeg troer nu fuld og fast, at denne Drift er paa sin Plads under de Productpri-

ser, vi nu have og paa saadanne Landejendomme, som ere almindelige her paa Egnen. Men sæt nu at disse Forhold forandrede?

A. Men De vil dog aldrig forlange af nogen Agerdyrkningsssystem, at den skulle være anvendelig til alle Tider og under alle Forhold. Nej, den maa lempes efter mange Omstændigheder. Men ogsaa i denne Henseende har Sommerfeddriften den gode Egenskab, at den meget let kan forandres til en anden Driftsmaade. Marken er nemlig altid og overalt i en saadan Tilstand, at den baade kan udlægges til Græs eller besaaes med hvilken-somhelst Sædart.

B. Jeg vil dog ikke give mig af med at indføre den paa min Ejendom alligevel.

A. De antager, at der vil være mange Vanskeligheder ved en Overgang fra den almindelige Drift til Sommerfeddriften. Men det er ogsaa en god Side ved den, at den er meget let at sætte igang.

B. Jeg synes dog, at den er meget afvigende fra den sædvanlige.

A. Men den er ikke meget afvigende fra Naturen og kræver derfor ingen kunstige Haandgreb, der kunne være vanskelige saavel for Bestyreren som for Folkene, ingen ubekjendte Agerdyrkningsredskaber, ingen Dyrkning af ualmindelige Planter og ingen forberedt Jord. En Ejendom som om Efteraaret bestaaer af Rugmark og Græsleje som sædvanlig, kan inden næste Efteraar være i fuldkommen ordnet Sommerfeddrift, idet den Deel af Marken, som ikke er besaaet med Rug eller tages til Kartofler, Byg eller Havre, opbrydes og besaaes med Spergel om Foraaret som fornævnt. Besætningen omsættes saaledes, som det til Driften er nødvendig, og dermed er hele Forandringen gjort uden andet Udlæg end den forøgede Pløjning, som mest kan udføres om Vinteren, og Udgiften til en kostbarere Kvægbesætning.

B. Men en saadan Forandring kan enhver Landmand ikke iværksætte.

A. Jeg har ikke Noget imod, at en fordomsfuld eller efterladen Landmand ligesaalidt ved denne, som ved nogen anden Sædskifte kan faa store Overskud af sin Drift, men en virksom og oplyst Bonde vil let kunne iværksætte Forandringen og blive velhavende derved.

B. Men der skal ogsaa Penge til at sætte denne Drift igang.

A. Ja, saamange som Studene koste mere end den Deel af Besætningen, der nu maa vige Pladsen for disse, men da denne Udlæg inden et halvt Aar er erstattet, saa kan der let blive Raad til at udrede den, især da den i de fleste Tilfælde bliver ubetydelig.

B. Gaa nu hen og forklar denne Sag for alle Deres Bekjendte saa vil den blive iværksat rundt om Dem og frembringe Velstand og Lykke, uden at De vil vinde saameget som en Skilling derved.

A. Saaledes vil jeg ikke bære mig ad, thi saameget Kjendskab til Verden har jeg, at jeg ved, at jeg maa bære mig forsigtig ad, hvis ikke Andre skulle have mere Fordeel af Planen end mig. Men netop det, at Sagen kan gavne Tusinder af Agerdyrkere har begejstret mig for den, og bragt mig til at haabe, at jeg nok hos en indsigtfuld og velhavende Landmand kan vente Bistand til ved Hjælp af denne Drift at blive selvstændig Agerdyrker.

Fig. 3. Jens Vissing Stochholm (1807-1895), proprietær på Hesselmed syd for Oksbøl. Faderen blev præst i Ål sogn, hvorved J.V. Stochholm kom i kontakt med datteren fra Hesselmed, Dorthe Magrethe Rosenberg Hansen. De blev gift i 1835 og overtog ti år senere Hesselmed, som da var på 23½ tdr. hartkorn. Stochholm var især interesseret i plantningssagen og oprettede bl.a. en planteskole på Hesselmed. Derudover spillede han en rolle på egnen som privat långiver. Efter at svigersønnen, Jens Stochholm Windfeld, i 1873 overtog Hesselmed, ser det ud til at pengeudlånene tog til, uden at det dog kom Terkel Kristensen til gode. (Blåvandshuk lokalhistoriske arkiv).

B. Det vil dog maaske falde Dem mere vanskelig end De troer. Iblandt Mange, som kunne, vil De kun finde faa, som ville; deels fordi de ikke kunne indsee, at Foretagendet er fordeeltigt, eller de ere for fordomsfulde til at tænke derover, dels ikke tiltro Dem de Egenskaber, som et ungt Menneske maa være i Besiddelse af for at kunne bestyre et Bedrift. De har jo ingensinde udvist nogen Duelighed som Agerdyrker, og man kan jo befrygte, at De kun har Lyst til Landvæsenet for at faa Lejlighed til at sætte overspændte Ideer i Værk, eller for at tilfredsstille den blandt unge Mennesker almindelige Lyst til Uafhængighed.

A. Jeg har ingensinde havt Lejlighed til at udvise Dygtighed som Bonde, thi det kunde aldrig falde mig ind at anmasse mig Bestyrelsen hvor den ikke tilkom mig. Det er kun Lysten til at anvende mine Kræfter paa den bedste Maade, der har bragt mig til at stræbe efter at gennemføre Planen snarest mulig. Jeg synes Lejligheden er god og den maa ikke lades ubenyttet.

B. Og De har maaske Lyst til at gifte Dem, eller til at faa et Par smukke Heste, til at køre i Stads med?

A. Nej, aldeles ikke. Jeg har tværtimod tænkt mig, at der som jeg fik en Bondegaard og indførte Sommerfededriften paa den saa ville jeg slet ingen Husstand have. Jeg kunne næsten selv gjøre al Arbejdet, eftersom jeg saa hverken ville holde Ko eller So, og altsaa kun havde Besætning om Sommeren, idet de Stude som skulle gjøre Pløjearbejdet solgtes om Efteraaret, naar Efteraarsarbejdet var færdigt. I den Tid, der var Arbejde ved Gaardens Drift, ville jeg købe Kosten og maaske Logi med, eftersom der under denne Form af Driften ikke behøvedes andre Bygninger end et Skur til Agerdyrkningsredskaberne og Udsæden. Under en saadan eller lignende Form kunne Sommerfededriften vist ogsaa være tjenligt til at forvandle Jyllands Heder til indbringende Agre.

B. Sommerfededrift og Sommerfededrift! Det er som om den kan gjøre Alting.

A. Det er nu slet ikke min Mening, at nok saa gode Planer dur Noget, naar de ikke gennemføres med ufortrøden Arbejdsomhed, eller at denne Agerdyrkningssystem er den eneste, som er værd at anvende; men, naar jeg nu har sat mig for at beskrive Dem den, hvorfor skulle jeg saa omtale andre gode Fremgangsmaader, som jeg har overtænkt ligesaagodt som denne, der dog er den nærmeste Vej til at indbringe den største Raaindtægt af Jorden. Den frembringer den største mulige Foderudbytte og giver Lejlighed til at anvende samme paa den mest indbringende Maade ved Siden af at vedligeholde Jordens Kraft. Det kan ikke indvendes mod den, at det Samme kunne opnaaes ad en simplere Vej, og med Bibeholdelse af flere af de sædvanlige Fremgangsmaader; Græs eller Kløveravl kan ikke paa saadanne tørre Jorder træde i dens Sted, om de end kunne være fordeeltigt paa Jorder af en bedre Beskaffenhed. Heller ikke maa det glemmes, at Fedning ikke er det Eneste hvortil Afgrøden kan anvendes; Kvægopdræt eller Kohold kan maaske være ligesaa fordeeltigt, hvor der i Nærheden kan lejes Hø til Vinterfor.

B. Jeg er kun bange for, at De som Bonde vil sætte en Ære i kun at beskæftige Dem med hvad der er Nyt.

A. De maa ikke tro, at jeg overseer, at det ville være ligesaa agtværdigt, dersom man kunne udbringe mere end sædvanlig af en Ejendom, og endda beholde den gamle Drift; men jeg har tænkt mig om efter noget Nyt, fordi jeg indsaa at det Gamle var mangelfuldt.

B. Men giv Tid, saa maaske De kunne udfinde Noget endnu bedre.

A. Det lader som om De troer, at jeg strax taber Interessen for en Ting, saasnart jeg enten seer eller hører Noget, som har Ord for at være bedre. De behøver imidlertid ikke at frygte. Jeg er ikke af det Slags Folk, som ansee enhver ny Idee for fuldkommen, fordi det er sjælden at de have en saadan. Min Plan er ikke fremstaaet, hverken af Nyhedssyge, eller af halvforstaaet Læsning, og jeg ønsker den kun sat i Værk nu ved Andres Hjælp, fordi at hvis jeg skal arbejde mig selv frem til at blive Landmand, saa vil dermed gaa mange Aar, som jeg kunde anvende mere gavnlig.

B. Er De ogsaa vis paa, at De har Øvelse og Færdighed nok til at udføre de Arbejder som ere forbundne med en Agerdyknings-Bedrift?

A. Jeg mener det. Desuden troer jeg, at jeg ikke er for indbildsk eller selvklog til at lade mig lede af mere erfarne Folk, som f.Ex ved Kvægomsætningen.

B. Troer De nu virkelig, at Nogen hellere vil laane Dem Penge til at betale en Gaard med, som skal dyrkes efter Sommerfededriftens Grund-sætninger, end hvis De ville blive ved det Gamle.

A. Til at begynde som almindelig Landmand vil slet Ingen laane mig Penge; men til at sætte et nyt System igang vil enhver medvirke, som erkjender at det kan gennemføres og stifte Nytte.

B. Troer De ikke, at det var mere hensigtsmæssig at begynde med et Forsøg i det Smaa og ikke med en hel Landejendom.

A. Det kan ikke kaldes noget tilforladeligt Forsøg, naar det ikke forsøges i en heel Bedrift; thi de Kjendsgjerninger, som navnlig give Sommerfededriften sin Fortrinlighed, nemlig Arbejdsbesparelse, Gjødningens Formelse og Ubetydeligheden af Udgifterne til Bygninger og Avlsredskaberne samt Unødvendigheden af at holde Husstand, kunne ikke komme til at vise deres fulde Værd ved en partiel Indførelse af den paa en Ejendom.

B. Jeg har kun endnu at sige Dem at den offentlige Mening vil kalde et saadant Foretagende en Overilelse.

A. Lad Folk sige hvad de ville. Deres Mening gjør ikke det Sande usandt. Imidlertid ønsker jeg dog at det her omtalte bliver imellem os; thi som De siger den offentlige Mening vil finde det af mig foreslagne latterligt.

Flemming Just, f. 1957, cand. mag., Sydjysk Universitetscenter. Har udgivet bøgerne: »Kjære Broder. Breve fra Husmand Terkel Kristensen 1866-1918«. (Historisk Samfund for Ribe amt, 1982) samt »Brugsforeningsbevægelsen 1866-1920 – med udgangspunkt i Ribe amt« (Sydjysk Universitetsforlag, 1984).